

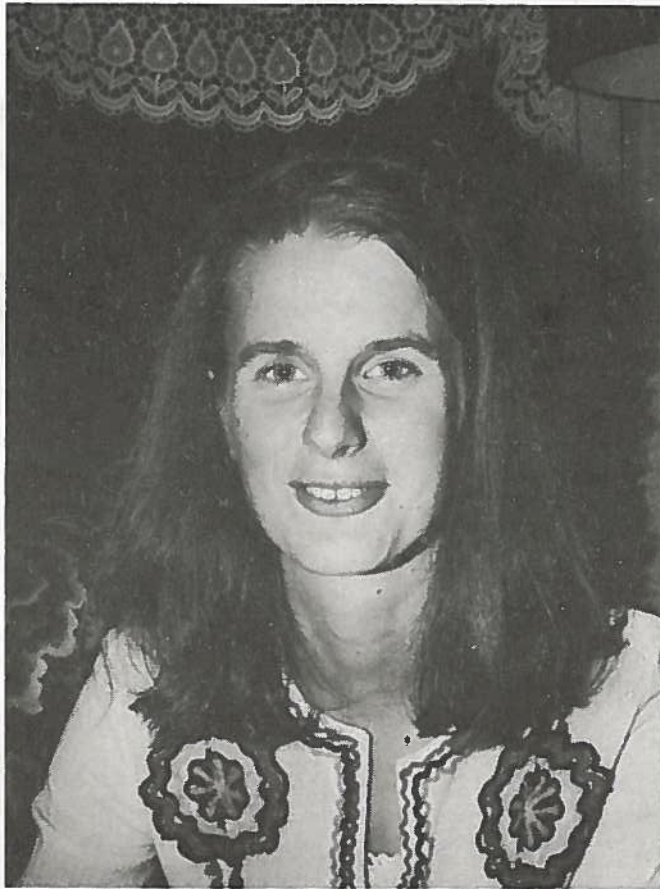
Tre språk i Nordreisa

Av Marjut Aikio og
Anna-Riitta Lindgren

(Fotograf: Kari Digre)

Reisaværingene har sett oss gå rundt i bygda siden -67, flittigst under årene 69-72. En og annen har nok undret på, hva de der «veistudentene» egentlig holder på med. Likevel hadde folk mye tålmodighet med oss til å svare på intervjuer, og ellers blei man mottatt bedre en man kunne ønske. Ved siden av arbeidet fikk man oppleve mye fint og man hadde også mye gøy her.

- Vi har samlet materiale fra den finske dialekten i Nordreisa for flere arkiver ved Universitetet i Helsingfors: Ordforrådsarkiv, formlærearkiv, navnarkiv og båndarkiv. Dertil samlet vi materiale for egne forskningsarbeider. I 1974 fikk Anna-Riitta Lindgren ferdig sitt hovedfagsarbeid om verbenes bøyning og M.A.s hovedfagsarbeid skal bli ferdig om kort tid. Nå holder vi på å skrive en avhandling om språksosiologi i Reisa, dvs. på vilken måte trespråkligheten fungerer her og hvordan språksituasjonen har utviklet seg. Vi skal ta opp noen vesentlige punkter av dette arbeidet i denne artikkelen.

Universitetslektor Anna-Riitta Lindgren ble høsten 1977 tilsatt ved Universitetet i Tromsø. Sist vinter arrangerte Universitetet et voksenopplæringskurs i Sappen beregnet på folk som kunne finsk fra før. Formålet var å få økt trening i bruken av språket samt å bli bedre kjent med finsk litteratur, historie, sang og musikk. Dette kurset vil kunne bli videreutviklet som et tilbud også til andre finstaltende bygder i Nord-Norge.

Urbefolkning og invandrere

Nordreisa er ei trespråklig bygd. Fra historien vet vi, at her har bodd samer før kvæner og nordmenn. Ved fjorden bodde sjøsamene, og flyttsamer brukte fjellområder som sommerbeite for reiner. På 1700-tallet og fremover kom kvænene, og fra begynnelsen av 1700-tallet nordmenn (Bygdeboka, andre kilder). Fast bosetning delte seg under 1800-tallet slik at øvre delen av Reisa blei så godt som helt finsk, nedre delen finsk-norsk, fjordstranden dels finsk-norsk, dels samisk-finsk-norsk og ytre delene samisk-norsk. I gamle tider brukte flyttsamer si, at når man nærmet seg fra innlandet og så ned på landskapet ved kysten, så visste man, at der hvor man så furuskog, der møtte man finnlendinger, hvor man så barsteinstrander ved havet, der møtte man samer, hvor man så store hus, der møtte man norske handelsmenn og storfolk.

Språksituasjon på 1800-tallet

Det eneste offisielle språket i landet har hele tiden vært norsk. Den lille lokale overklasse bestående av handelsmenn, lærere og embetsfolk

har bestandig vært norsk.

Bønder og fiskere var av alle tre stammer. Det blei antakelig et hardt press fra invandrerne side mot sjøsamene, fordi de fleste av dem blei

TABELL I:

Mest typiske drag ved språksituasjon på 1800-tallet i Nordreisa:			
A: Sjøsamenes assimilasjon ¹⁾			
Vi har ikke nærmere informasjon om prosessen. Man kan tenke seg, at det var både fornorskning og forfinskning.			
B. De tre «overlevende» grupper			
a. språkkunnskap:		b. Typisk språkbruk:	
Flyttsamer:	samisk og finsk (enkelte også norsk)	Alle grupper seg imellom: eget språk.	
Kvæner:	finsk (enkelte også norsk el. samisk)	Same og kven:	finsk
		Same og nordmann:	finsk
Nordmenn:	norsk og finsk (alle kunne ikke finsk)	Kvæn og nordmann:	finsk
		(Unntak fra dette i de tre sistnevnte tilfeller, når et annet språk var naturlig.	

¹⁾ Assimilere, assimilert, assimilasjon = gjøre lik - oppta i seg, sjøsamene blir lik nordmenn.

Det nesten 80 år gamle bilde viser kvænfamilie fra Sappen gård som i mange år huset bygdas folkeskole. Sapeu Atami, Adam Isaksen med kone Marja og 5 av deres 9 barn. Bildet er tatt på konfirmasjonsdagen til datteren Hilda. Bakerst til høyre står Hilda, senere gift med Peder Bergmo, i midten står Rikka og til venstre Agnes, senere gift Reiersen. Hun bor i Sørkjosen og er i sitt 97 år den eneste som lever. Foran på morens fang sitter Ågot, senere gift med Kasper Hallen. På farens fang sitter Håkon som senere utvandret til Amerika. Både Håkon og brødrene Adolf (gift finsk i USA) og Oskar brevvekslet fra Amerika på finsk med slekten i Norge. Når Oskar kom som en gammel på besøk til Nordreisa, kunne han bare engelsk og finsk, men ikke norsk.

assimilert under 1800-tallet eller flyttet bort til Finnmarken.

Kvænenes andel og innflytelse vokste og det ser ut til at finsk blei nesten dominerende språk ved uoffisielle sammenheng. Mange nordmenn lærte finsk, mens mange av kvænene var ettspråklige. Når kvæner og nordmenn giftet seg, blei det ofte en hel finskspråklig familie. Den tiden lærte flyttsamer fra Kautokeino fremmede språk mest på sommertiden, og hvilket språk det var, berodde på befolkningen der hvorhen dem flyttet. I Nordreisa var det finsk. For det meste brukte både kvæner og

nordmenn finsk med flyttsamer, men det finns også noen samer, som brukte norsk med nordmenn.

Politikk og sosial status

Politikken brukte først og fremst skolen som middel for å gjennomføre sitt mål. Før hadde lærerne snakket finsk med kvænbarn, og det hadde vært to-språklige skolebøker. Nå kom det bestemmelser fra fylket, at lærerne skal bruke bare norsk og kvæneforeldre ble anbefalt å snakke bare norsk med sine barn. Det var meininga å få finsk til å forsvinne. Fra århundreskift-

et og fremover begynte denne politikken å nå konkrete resultater i Nordreisa. Det blei alt større press på kvæner, at dem skal slutte å bruke sitt språk og gå over til norsk.

Ved intervjuene har vi fått det inntrykk, at tidligere, når fornorskningen ikke hadde nådd mere inflytelse, hadde kvænene følt seg likeverdig med norsktalende i samme yrker og samfunnsklasse. Under fornorskningstiden blei kvænenes sosiale status dårligere. Det blei «finest» å være norsk - og det blei nesten skam å snakke finsk. Selvfølgelig tenkte ikke alle reiseværingene så, verken alle kvæner eller alle nordmenn, men likevel oppstod det et sterkt sosialt press rettet mot finskheter.

Kvænene reagerte på fornorskingspresset ulikt ut fra sin situasjon og sin personlige karakter. Alminnelig sett var det også forskjell, på hvilken måte kvinner og menn tok imot det. Menn holdt seg mere til finsk, og det var enda lenge respektert blant menn å kunne snakke finsk - også blant norsktalende menn. Når kvænkvinne derimot møtte negative holdninger fra andre menneskers og samfunnets side, følte dem seg tvunget å fornorske seg eller minst sine barn. Kvænkvinneens andel i fornorskningen blei avgjørende.

En grunn til ulike holdninger blandt kvinner og menn var arbeidsmiljøet. Jentene begynte allerede i meget ung alder å tjenestegjøre som hushjelp, og da ofte hos norsktalende. Så lærte dem norsk. I samme alder arbeidet guttene med voksne menn med fiske, tjæremila, skogsarbeid, jakt osv., - og der snakket man finsk. - Kanskje har også en annen grunn hatt sin påvirkning. Finsk hadde en tydelig bedre status blant menn enn kvinner. Mange kvinner skjemte seg for finsk, mens slik var ikke typisk for menn. De menn, som hadde vansker med norsk, kunne ha kompleks for sitt dårlige norsk, men det at dem kunne finsk, var ikke skam for dem blant andre menn av samme sosialgruppe (norsk- eller finsktalende). - Det er slik i mange av minoritetene i verden rundt, at kvinner og menn har ulik ferdighet eller holdning til landets majoritetspråk eller til sitt eget språk. Hva

slags forskjell det er i hvert enkelt tilfelle, beror på situasjon og kjønnsroller i hvert land.

Finsktalende bønder som har gått i skole under hardt fornorskingspress, har ofte en ulik holdning til folk fra høyere sosialgrupper berørende på om dem er norsk eller fra Finland. Man følte seg nedvurdert av nordmenns side og var sjenert, mens finnlendinger, som man kunne snakke sitt eget språk med, blei oppfattet som «eget folk» uansett hvilken sosialstatus dem hadde.

Hva skjedde i kvænfamilier under fornorskningen?

Kvæforeldrene fikk høre av lærerne, at barna skal helst ikke snakke finsk i det hele tatt, ellers lærer dem ikke norsk. Så begynte kvinnene å snakke norsk til sine barn. Foreldrene snakka fremdeles finsk seg imellom og ofte fortsatte mannen å snakke finsk til sine barn, som svarte på norsk. Det var i mange tilfeller forbudt for barn å snakke finsk. Dem snakka norsk seg imellom og svarte på norsk til de eldre personer, som tiltalte dem på finsk.

Samtale på to språk, hvor den yngre generasjon brukte norsk og den eldre (far, onkel, besteforeldre, nabo) finsk, var vanlig (og forekom enda til begynnelsen av 70-tallet i enkelte familier). Barna forsto finsk fullstendig, men snakka ikke. Så oppsto det en meget spesiell type av språkkunnskap. Ferdighet til å snakke og ferdighet til å forstå utviklet seg ikke i et normalt forhold til hverandre, fordi det ikke var lov å snakke. I dag finnes det mange kvinner i Nordreisa, som er oppvokst under fornorskningstiden og som har slik språkkunnskap, at dem forstår fullstendig, men kan faktisk ikke snakke. Guttene fra disse familier, hvor finsk mor snakka norsk til sine barn, begynte vanligvis å snakke finsk når dem blei voksne. Så utviklet barna av disse familier seg slik at i voksen alder kan søster bare forstå finsk, mens bror snakker flytende og nesten like bra som morsmålinger, (han bruker ikke å gjøre sånne feil som er typisk for utlendinger som lærer finsk). Det finnes også en del kvinner, døtrer av disse familier, som begynte å snakke finsk som voksen, men gjennomsnittlig sett finnes

Det omtrent 30 år gamle bildet viser flyttsamer som bruker å være i Nordreisa om sommeren. Til venstre Karen Siri, senere gift Utsi og Nils Siri (på finsk Marjan Niila og på samisk Márjá Niilas). Disse samer lærte alle tre språk: samisk, norsk og finsk.

her en klar forskjell mellom kvinner og menn. Det forklares av språkets ulike stilling blant kvinner og menn som det var foran snakk om. Blant menn forekommer den ensidige passive ferdigheten nesten bare hos så pass unge folk, at dem har vokset opp på den tid da bygda var allerede kommet langt med fornorskningen.

Den spesielle ensidige språkferdigheten forekommer også blant noe andre språkminoriteter i likens forhold: Det har vært et press mot

minoritetspråket slik at barn ikke har kommet til å snakke det, skjønt i deres omgivelser hjemme har den eldre generasjon brukt det bestandig.

I utviklingen i Nordreisa var i den neste generasjon hjemmespråket bare norsk. Barna av disse familier kan høyst noen få ord finsk. Slik er man kommet i løpet av et relativt kort tidsrom - fra finsktalende kvæner - ofte ettspråklige - til neste generasjon, som ikke kan finsk i det hele tatt.

TABELL II:

Fornorskningen i kvænfamilier i mest typiske tilfelle:	
I.	Helt finsktalende familie. Foreldrene er i mange tilfelle ettspråklige, barna lærer litt norsk i skolen.
II.	Tospråklig familie. Foreldrenes morsmål er finsk og dem snakker finsk seg imellom. Mor snakker norsk med barna. Far snakker finsk til barna, som svarer på norsk. Barna snakker norsk seg imellom.
III.	Norsktalende familie med tospråklige foreldre. Hjemmespråk er norsk. Far snakker flytende finsk og bruker det med andre menn og med eldre kvæner. Mor forstår finsk fullstendig, men snakker ikke og svarer på norsk, hvis noen eldre kvæn tiltaler henne på finsk. (I nødsfall: med finske turister, berges ho noenlunde.)
IV.	Ettspråklig norsktalende familie: kunnskap i finsk finnes ikke.

Som man ser har språksituasjonen vært svært vanskelig.

Den 90 år gamle Peder Bergmo (på finsk Kaupin Pekka) foran bedehuset han bygde. Hans far Jaako Moilanen kom fra Puolanka i Øst-Finland.

Karakteristisk for forandringen i språkforholdet er at den er gjennomført bevisst. Ellers kunne ikke en så stor forandring være mulig å gjennomføre på så kort tid. Initiativet kom fra statens side, som dreiv sin språkpolitikk med en klar målsetning. På bygda kom kvænkviner i en slik situasjon at dem bevisst gav et annet språk til sine barn enn sitt eget morsmål.

Man kan spørre, vilke anstrengelser det betydde for kvenmødrene i gamle dager bestandig å bruke et fremmed språk med sine barn, et språk som dem i mange tilfelle selv bare kunne dårlig. For barn var det heller ikke helt uten problemer. Mennesker, som er oppvokst i slike forhold, har klaget over at det norske språk som man lærte av foreldrene var feilaktig, og at det seinere var vanskelig å rette sitt språk. Man lærte verken finsk eller norsk ordentlig.

Fornorskningen forandret situasjonen også i ekteskap mellom finsk- og norsktalende: Nå blei disse familier norsktalende. Ekteskap mellom kvener og nordmenn har vært vanlige. Ekteskap mellom norsk- eller finsktalende og samer finnes det også, men ikke nært så mye. Hvis disse familier bodde i Nordreisa, så var det aldri samisk som blei hjemmespråk. I finsk-samisk ekteskap var språket tidligere finsk, men etter fornorskningstiden har det vært norsk.

Fornorskningen begynte tidligere i Nerbygda og omtrent en generasjon seinere i

Øverbygda. Tospråklige kvenfamilier (den II. familien på mønsteret) var vanlige i Nerbygda siden begynnelsen av 1900-tallet, i Øverbygda etter den første verdenskrigen. Familier hvor man snakka bare finsk, også barna seg imellom, fanns det i Øverbygda enda til den andre verdenskrigen. Mellomkrigstiden var den avgjørende fornorskning-tiden i Nordreisa.

I praksis gikk fornorskningen i enkelte slekter ikke akkurat slik den typiske for-gangsmåten, som blei beskrevet foran i tabell II. - Mange ekteskap med nordmenn eller mellom kvenslekter som stod i ulike faser med fornorskningen utgjør forandringer og avvikelser. (Mønsteret foran er konstruert av et omfattende materiale om kvenslekter gjennom 5 generasjoner.)

Skriftspråk og religion

Religion var en viktig faktor som opprettholdt kvænenes selvrespekt som finsktalende. På 1800-tallet hadde det religiøse livet på bygda blitt todelt, og grensene gikk etter språket: kvæner og samer var læstadianere, norsktalende hadde en annen tro: Kirka brukte nesten bare norsk. Under 1900-tallet forandret språkforhold seg innen læstadianismen. Mens forsamlingen Nordreisa på 1800-tallet hadde nesten bare vært finskspråklige, tilpasset menighetene seg nå til den nye språksituasjonen. Læstadianerne skaffet seg tidlig over alt på Nordkalotten et effektivt tolk-

system, og det blei gjort mye for å gi alle deltakerne mulighet til å høre predikerne på sitt morsmål. Forsamlingen i Nordreisa gikk gradvis over, først til tospråklig (finsk-norsk) bruk og videre helt til norsk. Nå for tiden brukes finsk nesten bare hvis man har besøk fra Finland. Derimot tolkes de store sommerstevnene på samisk.

Fast forsamlingene blei mer og mer norskspråklige, bevarte finsk en viktig stilling og en høy status innen læstadianismen. Grunnen er, at læstadianismen er en internasjonal bevegelse, og finsk er felles språk over grensene. Fast Læstadius selv var en svensk prest, fant religionen flest tilhengere i Finland hvor den har bredt seg helt til sør og hvor mange prester er læstadianere. I Sverige og Norge derimot er læstadianerne fra nord og for en stor del mennesker av begge minoriteter: kvæner og samer (og mange av svenske og norske samer kunne også finsk.)

Etter at finsk blei forbudt i skolen var den læstadianske religionen så godt som det eneste tilbud som kvænene hadde av åndelig kultur på deres eget språk. Religion hadde også en stor betydelse for kvænenes skriftspråk. Før fornorskningstiden var det vanlig at kvænene leste og skreiv finsk. Dem brevvekslet på finsk med hverandre og med slektninger i Finland og med dem som utvandret til Amerika. Litteraturen dem leste var for en stor del religiøs. (Dertil abonnerte flere familier på den finske avisen Haparanda, som kom ut i Nord-Sverige.) Men under fornorskningstiden blei ferdigheter i å lese og skrive finsk stadig dårligere blant kvænene. Siden den tiden har læstadianismen vært den kraft som til i dag har opprettholdt denne side av språkkunnskapen. I det siste har bare et fåtall av de finsktalende brukt å lese finsk og enda færre har skrevet. Ferdighet i å lese og lese-erfaring har vært tydelig større blant læstadianerne enn andre.

Etterkrigstiden

I dag lever en liten minoritet eldre folk i Nordreisa, de fleste over 50 år gamle, som bruker finsk med hverandre. Dem blir færre hvert år. - Dessuten finnes det nok så mye folk som kan snakke eller forstår finsk,

skjønt dem nå for tiden ikke mere bruker det i daglig tale med andre reisaværingene.

Etter krigen blei det ikke lenger utøvet noen aktiv fornorskningsspolitikk fra statens side. Fornorskningen var allerede kommet så langt, at den fortsatte automatisk. Finsk var ikke lenger et språk som barn snakket seg imellom. Generasjonene som er oppvokset etter krigen, er norsktalende. Blant dem finnes en liten minoritet som kommer fra tospråklige hjem og som forstår finsk godt. Enkelte av dem har også lært å snakke litt, noen også å lese. Men dem bruker sitt finsk, ikke med kvæner i Reisa, uten bare med folk fra Finland. Det betyr, at finsk blir ikke mere hjemmespråk hos unge familier og kommer høyst sannsynlig til å dø som talespråk

reisaværingene seg imellom.

Samtidig mens kvæner blei fornorsket så bevarte flyttsamene fra Kautokeino sitt eget språk og bruker fremdeles bare samisk med hverandre. Demmes språkbruk med reisaværingene forandret seg etter fornorskningen i Nordreisa. Under fornorskningstiden blei samer trespråklige. Eldre mennesker blant nålevende samer, som har flyttet til Reisa siden barndommen har i mange tilfelle, etter sitt morsmål, først lært finsk og nå som tredje språk, norsk. Den yngre generasjon har lært finsk og norsk i omvendt rekkefølge. Blant de yngste øker kunnskapene i norsk, mens kunnskapene i finsk går ned. Samer som er under 30 år gamle kan ikke finsk. Finsk slutter omtrent ved samme generasjon blandt kvæner og samer.

Den 30 år gamle Asveig Hasselberger kvæn, vokst opp i en tospråklig familie. Hennes farfar var fra Kuusamo, Øst-Finland og hennes mors mors foreldre fra Pajala i Tornedalen. Asveig har gått flere finskkurs med tanke på finskstudium ved Universitetet i Tromsø.

TABELL III:

Språksituasjonen i Nordreisa: 1967-1977	
a. Språkkunnskap.	
Flyttsamer:	Trespråklige, samisk, finsk og norsk. Tospråklige, samisk og norsk.
Kvæner: (Folk av finsk avstammning!)	Tospråklige: Morsmål finsk, snakker norsk Morsmål norsk, snakker finsk Morsmål norsk, forstår finsk Ettspråklige: bare norsk (Trespråklige: Noen få kan også samisk.)
Nordmenn:	Ettspråklige: bare norsk. (Tospråklige: Noen få gamle mennesker, spesielt menn, kan også snakke finsk.)
b. Språkbruk:	
Flyttsamer:	Samisk
Kvæner:	Finsk og norsk
Nordmenn:	Norsk
Flyttsame og kvæn:	Finsk eller norsk, (med et par kvæner samisk)
Flyttsame og nordmann:	Norsk
Kvæn og nordmann:	Norsk

1) Anm.

Her brukes ordet «kvæn» for etterkommende av finske innvandrere fra Finland og fra Nord-Sverige, uansett hvilket språk etterkommerne snakker. En kvæn som ikke selv har innvandret til Norge oppfatter seg ikke som finlending tilhørende Finlands folk. Kvæner som er oppvokst i Norge er utlendinger i Finland så som finlandssvensker er utlendinger i Sverige. Dem som bevarer sin identitet som kvæner har identitet både som statsborgere i Norge og som minoritetsmedlem, og disse to saker er ikke i konflikt med hverandre hvis man blir akseptert og aksepterer seg med begge egenskaper.

I dag er det ikke alltid lett å si hvem som er kvæn i Nordreisa. Man har ikke klart begrensede grupper «kvæner» «nordmenn». Det fins nok en del folk som er for det meste

eller helt er av finsk ætt, men en god del av dem er språklig fornorsket. Det finnes også folk, som bare har norsk i sin slekt, men siden kvæner og nordmenn har lev-

et her så lenge i lag så er de fleste av blandet ætt. Dertil har mange også samisk i slekten. Vi har hørt reisaværingene kalle seg for «blanding» på skøi og også med den mening at det er noe «mindre fint». Hva er det som egentlig avgjør hva som er «fint»? Det er en rikdom for bygda at befolkningen har en ulik kulturbakgrunn. Det betyr at man er rik på språk, rik på livsformer og kulturinflytelser fra forskjellige folk, at man har et mangsindig miljø å leve i.

Under 60- og 70-tallet har Norges minoritetspolitikk forandret seg og blitt positiv mot kvæner. Man anser at kvænkulturen og språket har sin verdi. Den positive holdningen fra storsamfunnets side har hatt tydelig innflytelse i Nordreisa. Mens man før skammet seg over sin finsk avstammning, så er den tiden nå over. «Det var som en sykdom som kom», sa en kvæn om fornorskningstiden, og fortalte hvor glad han blei da han fikk høre at man har finsk i Vadsø lokalradio og i skolen, «fordi både språket og menneskene har vært så nedvurdert.» Rask utvikling av kommunikasjonsmidlene har skapt livlige kontakter på Nordkalotten, og både turisme og nordkalottsamarbeid har økt behovet for å kunne språket i nabolandet. Denne rent praktiske faktor har også virket sterkt inn på at man nå ser språkkunnskaper som noe